

Az örmény nép története

Írta: Herczeg Adrienn

Az Örmény Köztársaság a Kaukázustól délre helyezkedik el, Irán és Törökország határán, Grúziától délre, Azerbajdzsántól nyugatra. Mai területe kevesebb, mint egytizede a történelmi Örményországnak. Az örmények kaukázusi és kelet-anatóliai eredetű népcsoport, mely az évszázados szétszóródás következtében a világ több országában nagyszámú diaszpórában él. A Kaukázusban és Kelet-Anatóliában több mint 3500 éve telepedtek le, így ők a legrégebben megtelepedett kaukázusi népcsoport. Örményország a kereszténység kaukázusi védőbástyája.

A legenda szerint Hajk, aki Noé dédunokája és az örmények ősapja, fiával, Armennel és nemzetségével északra menekült Babilóniából, s az Ararátnál telepedett le. Az V. századi neves krónikás, Choreni Mózes, a Közel-Kelet Hérodotosza, egy munkájában arról ír, hogy az örmény fennsík egyike volt azon területeknek, ahol az emberi civilizáció kifejlődött. Az örmények ősei valószínűleg az Urartu Birodalom északi részén elhelyezkedő Hajasza lakói voltak, s minden bizonnyal ez lehet az oka annak, hogy országukat mind a mai napig Hajasztánnak nevezik. Az örmények létezéséről elsőként az ie. II. évezredből származó hettita feliratok adnak hírt.

Az örmény állam, Armenia létrejött ie. 6. századra tehető. Az első ismert állam fővárosa a korábbi urartui főváros, Van volt, s élén a Jervanida dinasztia állt. Az Armenia elnevezés először Dareiosz hódító perzsa király ékírásos sziklafeliratán fordul elő, a legyőzött és behódolt országok felsorolása között. Az örmény lakta területek egyesítését ie. 89-ben az új dinasztia alapító Arasesz kezdte meg, akinek munkáját unokája, Nagy Tigran fejezte be, aki Armeniát a nagyhatalmak sorába emelte. A nagyhatalomnak, amely a Földközi-, a Fekete – és a Kaszpi-tenger között terült el, immár új fővárost építettek Észak-Mezopotámiában, Tigranakertet.

Kedvezőtlen földrajzi helyzete miatt Nagy-Armenia ütköző állam lett a Római és a Parthus Birodalom között. Élén egymást követték a királyok, s Traianus hódítása után rövid időre római provincia is volt. Az örmények kultúrájában mély nyomot hagyott a perzsa-iráni civilizáció, majd a IV. századtól a Bizánci, vagy más néven a Kelet-Római Birodalom. Utóbbinak fő oka, hogy III. Tirdat király 301-ben, a világon elsőként államvallássá tette a kereszténységet. A lakosság egy része viszont nem szívelte a kereszténységet, s az ellentétek az ország kettéosztásához vezettek: 387-ben a nagyobbik, keleti rész Iránhoz, míg a nyugati fele Bizánchoz került.

Az örmények egyik birodalomba sem asszimilálódtak, identitásuk erőssége megmaradt. A kelet-nyugat közötti kereskedelemben egyre nagyobb szerepet vállaltak. Az örmény abc megalkotásában 396-ban jelentős szerepe volt Meszrop Mastoc tudós szerzetesnek. A 36 betűs abc az addig használatos görög és arameus írást váltotta fel, s megalkotása óta szinte változatlan. Az örmény írás kialakítását követően elterjedt az anyanyelvi iskolák alapítása és a tudományok felvirágzásának időszaka következett. A VII. században élt Ananiasz Sirakaci,

Armenia egyik legnagyobb természettudósa, aki tudományos magyarázatot adott a nap- és holdfogyatkozásra.

591-ben Bizánc és Irán másodszorra is felosztotta Armenia területét, majd a perzsák helyébe hamarosan arabok léptek, mikor 652-ben Armenia nagyobb része arab fennhatóság alá került. Ekkor kezdődött meg az egykor virágzó ország pusztulása, s az első tömeges örmény kivándorlás a területről. Az elvándorolt örmények helyére muszlim bevándorlók érkeztek, mellyel sok kisebb arab emirátus jött létre. Örményországnak azonban egyedülálló politikai berendezkedése alakult ki a Bagdadi kalifátuson belül, mely laza függés lehetővé tette, hogy területén számos keresztény fejedelemség fennmaradjon. Ugyan az arabok elleni szent háborújukat leverték, azonban miután felajánlották a koronát Asot Bagratuninak, három évszázad után ismét önálló örmény királyság jöhetett létre. A Bagratida-dinasztia uralkodása alatt a hűbéri állam virágzott: fellendült az ipar, a kereskedelem, a városi élet. Felépült az ezeregy templom városának nevezett új főváros is, Ani, mely a korabeli világ egyik legszebb és százezer lakosával az egyik legnagyobb város volt.

1048-ban megkezdték Örményország elözönlését a szeldzsuk-törökök, majd 1071-ben, a bizánci hadsereg vereségével végződő manzikerti csatát követően az ország egész területe szeldzsuk kézre került. Ugyan a szeldzsuk uralom rövid életű volt, azonban minden addiginál pusztítóbb. Örmények tömegei menekültek el és szóródtak szét Kis-Ázsiában és Európában. A Földközi-tenger mentén Kilíkiában örmény királyságot létrehozta, amelyet Kis-Örményországnak is neveznek, s 1375-ig megőrizte függetlenségét.

1220-36 között következett be a mongol invázió, mely idő alatt az ország a nagykan vazallus állama lett. Ugyan bizonyos fokú önállóságnak örvendett, így például megőrizhette vallását, azonban a túlságosan magas adók megroppantották Örményországot. Ezt követően ismét a háborúk időszaka következett, melynek eredményeképpen 1639-ben végérvényesen felosztották az ország területét. A keleti rész perzsa, a középső és nyugati terület pedig török uralom alá került. Örményország földjét pusztulásba taszították, kultúrája elsősorban a külföldön élő diaszpóra által fejlődött.

Az első örmény nyelvű nyomdát 1512-ben alapították Velencében, az első örmény nyelvű térképet 1694-ben nyomták Amszterdamban, míg az első örmény nyelvű újság 1794-ben jelent meg az indiai Madrász településen.

A későbbiekben két terjeszkedő nagyhatalom között őrlődött Örményország. 1813-ban, majd 1828-ban az Orosz Birodalom bekebelezte az ország keleti részét Jerevással és a Karabah kánsággal együtt. A török uralom alatt tömegmészárlásokat hajtottak végre az örmények ellen 1894 és 1896 között, s becslések szerint 80- 300 ezer ember pusztult el. Ezen tettei miatt II. Abdul-Hamid szultánt „véres szultán”-nak is nevezik. Az Oszmán Birodalom összeomlásának kezdete 1908-ban az ifjútörök forradalom volt. Az 1915 és 1917 között zajló örmény népirtásban a törökök szerint 200-300 ezer, míg a tudományos körökben elfogadott nézetek szerint 600-800 ezer örmény vesztette életét.

Az örmény mészárlásra, vagy ahogyan említik még, a nagy sorscsapásra széles körben úgy tekintenek, mint az egyik első modern, szisztematikus népirtásra. A Török Köztársaság

kormányára visszautasítja, hogy az eseményeket népirtásként jellemezzék. Az örmények alkották az Oszmán Birodalom legnagyobb kisebbségét. 1914-ben mintegy kétfélmillió örmény élt a birodalomban, nagy része egyetlen nagy tömbben, Kelet-Anatóliában, de nagy számban laktak a birodalom nyugati részében is, különösen Konstantinápolyban és környékén. II. Abdul-Hamid szultán 1876-ban került hatalomra, diktatórikus eszközökkel kormányozta országát. Az Oszmán Birodalom hanyatlásával egy időben nőtt az örmények politikai ellenállása is, amit a szultán mérsárlással torolt meg. 1908-ban az birodalom az ifjútörök kormány irányítása alá került, akik kezdetben szimpatizáltak az örményekkel, s hatalomra kerülésüket a birodalomban élő más kisebbségek is örömmel fogadták. Ily módon az örmények forradalmi hangulata találkozott az ifjútörökök forradalmi hangulatával. Kettős célt tűztek ki: a szultáni hatalom megdöntését illetve új alkotmányos állam megszervezését. Önálló örmény állam létrejöttét is remélték ettől a folyamattól. Azonban 1909-ben az ifjútörök kormány szétszakadt, II. Abdul-Hamid egy időre visszazerezte a szultáni hatalmat, s az ostor az örményeken csattant. A törökök és a kurdok együttesen városokban vérengzéseket, mérsárlásokat hajtottak végre az örmények ellen. 1909 áprilisában Adana városi vérengzés során harmincezer örményt mérsároltak le. Ugyancsak 1909 áprilisában az ifjútörökök visszazereztek a hatalmat, s a szultánt fogságba helyezték. Az új kormány a pántörök eszmét képviselte, szembefordult egykori szövetségeseivel, így az örményekkel is.

1914 novemberében az Oszmán Birodalom a központi hatalmak oldalán belépett az első világháborúba. Enver pasa hadügyminiszter sikertelen hadjáratot indított az orosz csapatok ellen, melynek eredménye az lett, hogy a török csapatok felmorzsolódtak, a visszavonulás során pedig sokan halálra fagytak. Isztambulba visszatérve a pasa az örményeket hibáztatta a tragédiáért, mert elmondása szerint azok az oroszok pártjára álltak. Az oszmán hatóságok propaganda hadjáratot indítottak az Oszmán Birodalomban élő örmények ellen, azzal vádolva őket, hogy veszélyeztetik az ország biztonságát. Mindennek az lett az eredménye, hogy 1915. április 24-én éjjel, az oszmán kormány összegyűjtött és bebörtönzött körülbelül 250 örmény értelmiségit, majd kivégezték őket. Ezt a dátumot tekintik az örmény népirtás kezdetének.

1915 májusában az Egység és Haladás Központi Bizottsága elfogadta az ideiglenes kitelepítési törvényt, azaz a Techir-törvényt, amely felhatalmazta az oszmán hadsereget, hogy bárkit kitelepítsen, akiről úgy ítéli meg, hogy veszélyt jelent a nemzetbiztonságra. A Techir-törvény elfogadásakor Enver pasa továbbá elrendelte az oszmán hadseregben szolgáló örmények leszerelését, majd munkás zászlóaljakra való beosztását. Számptalan örmény újoncot azonnal kivégeztek, míg másokat előbb segédmunkásnak osztottak be, de sorsuk végül ugyanaz lett, kivégzés. A Techir-törvény elfogadását követően néhány hónap múlva jóváhagyták az ideiglenes kisajátítási és lefoglalási törvényt is, amely azt mondta ki, hogy a hatóságok lefoglalják az örmények minden tulajdonát – beleértve a földjüket, használpataikat, otthonaikat –.

Az ellenálló örmény alakulatok közül kiemelkedik Musza Dagh („Mózes-hegy”) önvédelmi mozgalma, ahol az örmények 40 napig tartottak ki. Végül a körülbelül 5000 fős örmény védelmi erőt egy francia cirkáló mentette ki és szállította Egyiptomba. Megmenekült például

Van város 200 ezer lakója is, akik a deportálások elől orosz fennhatóságú területre menekültek át.

Az elhurcolt örmények nagy részét mezopotámiai sivatagba, az Eufrátesznél elterülő Deir-ez Zorba hurcolták, ahol csoportokba összegyűjtötték, majd kivégezték őket. Az Oszmán Birodalom gondosan kimunkált, tervszerű népirtásának nyomán az 1970-es évekre a korábbi 2 millió helyett, már csak 65 ezer örmény élt Törökországban.

Az első világháborút követően megkötött Sévres-i Békeszerződésben (1920. augusztus 10.) a győztes nagyhatalmak elismerték Örményországot, továbbá területeket csatoltak hozzá (ezt hívják „Wilsoni Örményországnak”). Ezen békeszerződés volt az 1920-23-as török függetlenségi háború egyik kiváltó oka. A békeszerződés sohasem lépett hatályba. Az 1920-ban zajlott török-örmény háború az 1920. december 20-án megkötött alexandropoli békével ért véget, melynek értelmében Örményország leszerelte majdnem teljes hadseregét, és elvesztette a háború előtti területének felét. Ezzel egyidejűleg a szovjet 11. hadsereg megszállta Örményországot, így a rövid életű Örmény Köztársaság összeomlott.

Az Örmény Demokratikus Köztársaságot a bolsevik Oroszország annektálta, 1922. március 4-én Grúziával és Azerbajdzsánnal együtt része lett a Transzkaukázusi Szovjet Szövetségi Köztársaságnak, mely 1936-ig állt fenn, majd összeomlását követően a területet szétosztották három szovjet szocialista köztársaságra: Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság, Azerbajdzsán SZSZK, Grúz SZSZK. Örményországot a szovjet időkben viszonylagos stabilitás jellemezte, azonban Lenin halála után, Sztálin időszaka alatt, mint a Szovjetunióban élő többi kisebbségnek, az örményeknek is rettegniük kellett: tízezreket végeztek ki, deportáltak a nagy tisztogatások idején. Hruscsov alatt a helyzet gyorsan javult.

1967-ben Jerevánban felavatták az örmény népirtás emlékművét. Feszültség alakult ki Örményország és Azerbajdzsán között a Hegyi-Karabah terület birtoklásáért, mely háborúba torkollt, s amelyben 1988-tól napjainkig több mint húszezren veszítették életüket. A karabahi háború 1992 és 1994 között tombolt, s 1994. július 27-én fegyverszüneti megállapodással ért véget, mely a mai napig érvényben van, azonban a konfliktus máig megoldatlan.

A hegyi-karabahi terület ellenőrzéséért folyó folyamatos rivalizálás Örményország és Azerbajdzsán között több mint egy évszázados múltra tekint vissza, mely a keresztény örmények valamint a muszlim törökök és perzsák közötti, a befolyásért vívott versenyből eredeztethető. Az évszázadokig örmények és török farmerek, kereskedők által benépesített Karabah, a 19. században az Orosz Birodalom részévé vált. Örményország ragaszkodik hozzá, hogy az említett terület a korai Keresztény Királyság része volt, melyet az ősi templomoknak a térségben való jelenléte is bizonyít. Az azeri történészek azonban vitatkoznak ezzel, s azt állítják, hogy e templomokat egy keresztény nemzet, a kaukázusi albánok építették, akiket az azeri nép elődei között tart számon. Az I. világháború végét, és a bolsevik hatalomátvételt követően Oroszország nekilátott az országhatárok lefáradásának. A térségben az „oszd meg és uralkodj” politikát alkalmazva a szovjetek Azerbajdzsánon belül 1920-ban megalapították a Nagorno-Karabakh Autonóm Területet. Örményország a szovjet időkben folyamatos elégedetlenségét hangoztatta, s az örmény-azeri etnikai súrlódások dühös erőszakban kerültek felszínre a '80-as évek vége felé, a Szovjetunió úgynevezett szürke éveiben. Ahogyan az

erőszak fokozódott, az azeri lakosság a Karabah térségbe és Örményország területére, míg az örmények Azerbajdzsán egyéb részeire menekültek.

A Szovjetunió felbomlását követően az egykori tizenöt tagországot de jure elismerte a nemzetközi közösség, s az Egyesült Nemzetek Szövetsége teljes jogú tagoknak nyilvánította őket. Az Egyesült Nemzetek Szövetségén belül konszenzus született arra vonatkozóan, hogy „az egykori Szovjetunió és Jugoszlávia tagországainak határai ne az etnikai széttelepítés alapján legyenek megállapítva, hanem az úgynevezett „uti possidetis juris” elv¹ alapján, ami azt jelenti, hogy az új határnak az egykori tagköztársaságok határa tekinthető. A jelenlegi nemzetközi jogban az „uti possidetis juris” általános elvet képez, amely szerint a régi adminisztratív (közigazgatási) határok, amelyek az egykori gyarmatok vagy föderatív képződmények keretén belül léteztek, nemzetközi határokká válnak abban az esetben, ha politikai megosztás következtében új, független államok jönnek létre.”² Az Azerbajdzsán Köztársaság függetlenné válásának idején a korábbi Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság közigazgatási határain belül helyezkedett el a Hegyi-Karabah Autonóm Terület, így Hegyi-Karabah az 1991-ben függetlenné vált Azerbajdzsáni Demokratikus Köztársaság része lett. A Szovjetunió felbomlásával 1991-ben ugyan Karabah független köztársaságnak kiáltotta ki magát, de ezt más hatalmak nem ismerték el. Habár nem volt hivatalos nyilatkozat a háborút illetően, jelentős küzdelem bontakozott ki az azerbajdzsáni és örmény nép erői között. Ez a harc végül győzelmet hozott Örményországnak, mely ezt követően ütközőzónát alakított ki, összekapcsolva Karabahot Örményországgal. Orosz közvetítéssel tűzszüneti megállapodást írtak alá 1994. július 27-én, mely a mai napig érvényben van. Ezen egyezmény értelmében Karabah de facto örmény irányítás alá került, de végleges megegyezés soha nem született. A régió tehát de jure Azerbajdzsán területét képezi, de facto pedig Örményország irányítása alatt áll.

1991-ben a Szovjetunió felbomlott, Örményország visszanyerte függetlenségét. A Baltikumon kívül Örményország volt az első köztársaság, amely augusztus 23-án kivált a Szovjetunióból.

A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program- Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

¹ Az „uti possidetis” egy nemzetközi jogi elv, melyet főként a nemzetközi országhatárok megállapítására alkalmaznak. Magyarul: „ahogy éppen birtokolják”. Ezt az elvet az amerikai spanyol gyarmatok függetlenedésekor használták először. Főként akkor alkalmazzák a határ megállapítására, amikor egy birodalom kivonul az adott területről.

² Azerbajdzsán Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége (2009): *Az örmény-azerbajdzsáni konfliktus történetéből*. Budapest. 12.o.